

نقش دانشمندان اسلامی در دانش دندانپزشکی بررسی یک اثر مستقل دندانپزشکی (در ایران سده سوم هجری)

نسرين نخعی*

فرید قاسملو**

چکیده

به نظر می‌رسد که هر یک از شاخه‌های پزشکی در گذشته به شکل امروزی به‌عنوان علمی مجزا مطرح نبوده و پزشک یا طبیب در همه موارد طبی و درمانی تبحر داشته است. در این میان دندانپزشکی نیز از این مقوله مستثنا نیست. دندانپزشکی از جمله علمی است که مورد توجه مسلمانان قرار گرفته و حنین بن اسحاق از معدود دانشمندانی است که در زمینه آن، به‌صورت مستقل آثاری تألیف کرده است؛ همچون *الاسنان، الاسنان و اللثة، القول فی حفظ الاسنان و اللثة و استصلاحها* که همه از آثار ذکر شده در منابع معتبر می‌باشد. در این مقاله درصدد آن هستیم که به بررسی مهم‌ترین اثر به‌جا مانده از حنین در زمینه دندانپزشکی، یعنی *رسالة القول فی حفظ الاسنان و اللثة و استصلاحها* بپردازیم.

واژگان کلیدی

طب اسلامی، گندی‌شاپور، حنین بن اسحاق، القول فی حفظ الاسنان و اللثة، بیماری‌های دندان، بیماری‌های لثه.

siminkafash@ymail.com

ghassemlou@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۳/۲۷

*. کارشناس ارشد تاریخ و تمدن ملل اسلامی.

** عضو هیئت علمی دانشنامه جهان اسلام.

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۱/۲۵

طرح مسئله

حنین بن اسحاق عبادی^۱ اهل حیره بوده و در اواخر قرن دوم و سوم هجری می‌زیسته است. وی از دانش‌آموختگان مکتب گندی‌شاپور و از برجسته‌ترین مترجمان دربار مأمون عباسی بوده که علاوه بر ترجمه، کتاب‌های زیادی هم تألیف کرده که مهم‌ترین اثر طبی به‌جا مانده از او در زمینه دندانپزشکی در این مقاله مورد نظر ماست.

دندانپزشکی علمی از دوران بقراط (۴۶۰ - ۳۷۷ ق. م) شروع شده است.^۲ وی در رساله‌هایی که به تقریب در سده پنجم قبل از میلاد نوشته، ضمن طبقه‌بندی و تشریح بیماری‌های مختلف، از دندان و بیماری‌های آن نیز به تفصیل سخن گفته است. به نظر او عفونت‌های دندانی یکی از علل اصلی بروز بیماری‌های عمومی‌اند. در رسالات به‌دست آمده از او درباره درمان دارویی بیماری‌های دندان مطلبی نداریم.^۳ حاجی خلیفه از کتابی به‌نام *نبات الاستان* از بقراط یاد کرده، اما از محتویات آن چیزی ننوشته است.^۴ از جالینوس مطالب بیشتری در این زمینه نقل شده است؛ از جمله در کتاب‌های *فردوس الحکمه*، *الحوای رازی* و *قانون ابن‌سینا*.^۵

از رساله قدیمی دیگری به‌نام *فی ما يعرض اللثه و الاستان* که فیلیگریوس حکیم یونانی نوشته است نیز یاد کرده‌اند.^۶ اندروماخس هم نظریاتی درباره دندان داشته است؛ از جمله اینکه ابن‌سینا دارویی از او برای درد دندان آورده است.^۷ وی از داویه برای کشیدن دندان استفاده می‌کرده. ارسطو هم در کتاب *تاریخ جانوران* از دندان‌های جانوران صحبت کرده است.^۸

طب اسلامی یکی از مشهورترین و شناخته‌شده‌ترین جنبه‌های تمدن اسلامی و یکی از شاخه‌های متعدد علمی است که مسلمانان در آن به شکوفایی و بالندگی رسیدند. در این میان نباید نقش مهمی را که دانشگاه گندی‌شاپور به‌عنوان حلقه اتصال علوم طبی ایران باستان - که

۱. عبادی به فتح عین منسوب است به قبیله بنی‌عباد از ساکنان حوالی حیره.

۲. نخی، بررسی تطبیقی دانش دندانپزشکی در آثار پزشکان ایرانی پس از اسلام تا سده دهم هجری، ص ۱۲.

۳. میزانی، تاریخ دندانپزشکی، ج ۱، ص ۷، ۱۶ و ۹۸.

۴. حاجی خلیفه، *کشف الظنون*، ج ۲، ص ۱۴۶۵.

۵. رازی، *الحوای*، ج ۳، ص ۳۷۶؛ طبری، *فردوس الحکمه*، ص ۴۴۱؛ ابن‌سینا، *قانون*، ج ۳، ص ۳۳۲.

۶. ابن‌ندیم، *الفهرست*، ص ۳۵۰.

۷. ابن‌سینا، *قانون*، ج ۵، ص ۴۸۲.

۸. زیدان، *تاریخ آداب اللغة العربیة*، ص ۱۳۳.

در حقیقت محل تلاقی پزشکی یونانی و هندی و ایرانی بوده است - و فعالیت‌های بین‌المللی آزاد و به دور از هرگونه تعصب در آنکه باعث شکل‌گیری استوارترین سنت طبی جهان آن روز شده بود را نادیده انگاشت.^۱

پس از آنکه بخش‌هایی از طب گندی‌شاپور به قلمرو اعراب منتقل شد، علم دندانپزشکی در میان استادان مسیحی و اسلامی، از جمله ابوزکریا یوحنا بن ماسویه و ابوزید حنین بن اسحاق عبادی که از دانش‌آموختگان گندی‌شاپور بودند، رواج یافت و تالارهای این درس رونق بیشتری پیدا کرد.^۲ برخی مورخان از کتاب *الاسنان ابو عبید معمر بن مثنأ تمیمی* (۲۰۹ ق / ۸۲۴ م) به‌عنوان قدیمی‌ترین کتاب در زمینه دندان در دوره اسلامی نام می‌برند.^۳ کتاب دیگر به نام *السواک والسنونات* (مسواک و دندان‌ها) از ابوزکریا یوحنا بن ماسویه است که هرچند مورخان پیش‌گفته از آن یاد کرده‌اند،^۴ لکن متأسفانه تاکنون نسخه‌ای از آن به‌دست نیامده و ما اطلاعی از سرنوشت این دو کتاب نداریم.

کتاب‌هایی نیز از حنین بن اسحاق (م ۲۶۰ ق) ذکر شده که درباره دندان و لثه بوده‌اند؛ از جمله کتاب *الاسنان و الاسنان و اللثة* که ممکن است این دو، یک کتاب بوده باشند. کتاب دیگر *رسالة فی حفظ الاسنان و استصلاحها* می‌باشد که در سال ۱۴۱۷ ق در حلب توسط دار القلم عربی به کوشش محمد فؤاد الذاکری در ۱۵۰ صفحه چاپ شده است.^۵ دکتر محمد ابراهیم ذاکر این کتاب را ترجمه کرده است. آقای ذاکر درباره کتاب *الاسنان و اللثة* نیز چنین می‌نویسد: تیتیر کتاب دربر گیرنده دو معنا است: نخست «اسنان» جمع سن است که می‌تواند دندان باشد یا سن و عمر هر جاندار؛ ولی از آنجایی که درباره دندان و لثه در *رسالة فی حفظ الاسنان و اللثة* سخن گفته، پس تیتیر با این گزاره صحیح‌تر است.^۶

به‌نظر می‌رسد این کتاب دربر گیرنده مطالب دندانپزشکی است؛ زیرا نخست اینکه، کتاب به

-
۱. خضری، «مروری بر تاریخ پزشکی ایران قبل از اسلام»، *مجله دانشگاه علوم پزشکی زنجان*، ش ۴ - ۳، ص ۳۸.
 ۲. شهروینی، *دانشگاه گندی‌شاپور در گهواره تاریخ*، ص ۱۵۶.
 ۳. بغدادی، *هدیه العارفین*، ج ۲، ص ۴۶۶؛ ابن‌ندیم، *الفهرست*، ص ۵۹.
 ۴. همان، ص ۴۶۵؛ ابن‌ابی‌اصیبعه، *عیون الانباء فی طبقات الانباء الزمان*، ج ۲، ص ۱۳۶؛ ابن‌قفطی، *تاریخ الحکما*، ص ۵۱۳.
 ۵. ابن‌ندیم، *الفهرست*، ص ۳۵۲؛ بغدادی، *هدیه العارفین*، ج ۱، ص ۳۴۰.
 ۶. ذاکر، *سیری در سه قرن دندانپزشکی ایران*، ص ۳۹.

۳۲ □ فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، س ۶، زمستان ۹۴، ش ۲۱

عربی نگاشته شده و اسنان در زبان عربی به معنای دندان هاست. کلمه «عمر» نیز عربی و به معنای گذشت سال‌های زندگی است و دلیلی ندارد که یک کلمه عربی را معنای کلمه عربی دیگری بدانیم. در کتاب *حفظ الاسنان و استصلاحها* حنین به مباحثی چون نقش تغذیه در بیماری‌های لثه و دیگر مباحث دندانپزشکی پرداخته است. در این مقاله سعی شده است ضمن معرفی حنین بن اسحاق و رساله مستقل دندانپزشکی او، به بررسی دقیق مباحث مطرح‌شده در این اثر ارزشمند بپردازیم.

حُنَيْن بن اسحاق عَبَّادِي (۲۶۴ - ۱۹۴ ق)

ابوزید حُنَيْن فرزند اسحاق عَبَّادِي^۱ است.^۲ وی از فضالای در طب و فصحای در زبان یونانی و سریانی و عربی بوده است. او اهل حیره بوده و در اواخر قرن دوم و سوم هجری می‌زیسته و به قولی در سال ۲۶۰ ق وفات یافته است.^۳ ابن ابی‌اصیبعه تولد او را سال ۱۹۴ ق و سال وفاتش را ۲۶۴ ق ذکر کرده است.^۴

حُنَيْن یکی از برجسته‌ترین مترجمان دربار مأمون بوده و به گفته خودش برای به‌دست آوردن کتاب‌هایی که می‌خواست ترجمه کند، به سرزمین‌های بسیاری سفر کرده است.^۵ بیشتر ترجمه‌هایش برای فرزندان موسی بن شاکر بوده است. وی علاوه بر ترجمه، کتاب‌های زیادی هم تألیف کرده که در اینجا آثار وی با موضوع دندانپزشکی مدنظر ماست.

نخستین کلاس درس پزشکی او کلاس یوحنا بن ماسویه، یکی از پزشکان برجسته گندی‌شاپور بود. حنین بسیار مشتاق فراگیری کتاب *فرق الطب* بود که به زبان رومی و سریانی «هراسیس» خوانده می‌شد. در کلاس درس یوحنا بن ماسویه همواره پرسش‌های دشواری می‌کرد که پاسخ آنها بر یوحنا سخت می‌آمد، و این انگیزه‌ای شد تا او حنین را از درس خود دور کند. البته قابل ذکر است که علل دیگری نیز در این زمینه مؤثر بوده‌اند؛ از جمله اینکه حنین از خاندانی در حیره بود که در تجارت و زرگری دست داشتند و نیز چون دانش‌آموختگان گندی‌شاپور به‌ویژه

۱. عباد از نصرانیان حیره‌اند، بازرگانی شراب داشتند و شعارشان در روز جنگ با شاپور «یا آل عبادالله» بود.

۲. ابن‌ندیم، *الفهرست*، ص ۴۶۳.

۳. همان، ص ۴۶۴.

۴. ابن ابی‌اصیبعه، *عیون الانباء فی طبقات الابداء الزمان*، ج ۲، ص ۴۶۹.

۵. همان، ص ۱۴۲؛ سزگین، *تاریخ نگارش‌های عربی*، ج ۳، ص ۳۲۸؛ میه‌لی، *علوم اسلامی و آثار عظیم آن در تحول علوم جهانی*، ص ۹۶ - ۹۳.

پزشکان و درمانگرانشان از حیره‌نشینان دوری می‌کردند و دوست نمی‌داشتند که فرزندان بازرگانان پا به این عرصه بگذارند.^۱

سلیمان بن حسان گوید: حنین از شهر بغداد به سرزمین پارسیان رفت و به خدمت خلیل بن احمد فراهیدی درآمد و ادبیات عرب را از او آموخت.^۲ توانایی‌اش در زبان عربی به حدی بود که رتبه براعت یافت. سپس به بغداد رفته و پس از آزمون، به سرپرستی نویسندگان و مترجمان منسوب شد. در دربار متوکل از نظر درمان‌های پزشکی به مقام بالایی رسید. وی بسیاری از آثار بقراط، افلاطون، ارسطو، دیوسکوریدوس و بطلمیوس را ترجمه کرده یا تحت سرپرستی او ترجمه شده است.^۳

ابن قفطی نیز حنین را شاگرد یوحنا دانسته و او را طبیبی صاحب‌نظر از نظر تألیف یا در مهارت معالجه بیماری‌ها به‌خصوص در زمینه چشم‌پزشکی می‌داند و نیز توانایی‌های او را در زمینه ترجمه کتب حکمت و پزشکی و نیز فصاحت او را در زبان یونانی و عربی ستوده است.^۴ قفطی پدر حنین را گیاه‌فروش دانسته و در جریان بیرون کردن حنین از کلاس یوحنا می‌نویسد که یوحنا بن ماسویه به حنین گفت: برو بر سر راه‌ها بنشین و به فروختن فلوس اشتغال کن.^۵

در اهمیت کار او باید گفت پایه‌های طب اسلامی که قرن‌ها بر افکار طبیی استیلا داشته، مدیون اوست. وی در ترجمه شیوه دقیقی داشته؛ از جمله اینکه نسخه‌هایی را که قرار بود ترجمه شود، ابتدا جمع‌آوری، مقایسه و سپس ترجمه می‌کرد. حنین به متن و الفاظ کتابی که می‌خواست ترجمه کند، خیلی مقید نبود، بلکه مفهوم و محتوا را در نظر می‌گرفت.^۶

ابن اصبیعه بیش از یکصد و پنج کتاب و مقاله و رساله برایش نام می‌برد؛ مانند:

۱. کتاب المسائل؛ پیش‌درآمدی بر دانش پزشکی است و روش پیشنهادی را در این دانش

دنبال می‌کند.

۲. کتاب العشر مقالات فی العین؛ به‌صورت پرسش و پاسخ در ده مقاله و درباره چشم‌پزشکی است.

۱. ابن ابی‌اصبیعه، عیون الانباء فی طبقات الانباء الزمان، ج ۲، ص ۱۳۹.

۲. همان، ص ۱۴۶.

۳. همان، ص ۴۶۹.

۴. ابن ندیم، الفهرست، ص ۴۶۴ - ۴۶۳.

۵. ابن قفطی، تاریخ الحکما، ص ۲۳۹ - ۲۳۴.

۶. ابن ندیم، الفهرست، ص ۴۶۴ - ۴۶۳؛ سامرای و العلوجی، آثار حنین بن اسحاق، ص ۱۰ - ۹؛ ابن ابی‌اصبیعه،

عیون الانباء فی طبقات الانباء الزمان، ج ۲، ص ۱۶۴.

۳. کتاب قوی الاغذیه؛ کتابچه‌ای درباره ارزش خوراکی‌ها که در سه مقاله گردآوری شده است.

۴. کتاب فی حفظ الاسنان و اللثة؛ در چگونگی نگهداری دندان‌ها و لثه است.

۵. کتاب فی اللین؛ درباره لبنیات.

۶ کتاب حفظ الاسنان؛ در چگونگی پایداری آدمی در دوره‌های گوناگون زندگی است.^۱

قفطی ۲۶ اثر را برای حنین ذکر کرده است که الاسنان و اللثة و کتاب فی حفظ الاسنان و اللثة

از جمله آنان است. مورخین به‌طور کلی بین ۶ تا ۱۰۵ اثر را برای حنین بن اسحاق ذکر کرده‌اند.^۲

حنین خیلی دقیق به دندانپزشکی پرداخته و اطلاعات باارزشی را که از دانشمندان بابل، مصر،

یونان، هند، ایران و روم به ارث رسیده بود، جمع‌آوری کرده و در زمانی که دندانپزشکی به‌عنوان یک

رشته مستقل مطرح نبوده، رساله‌های مستقل با عنوان حَفْظ الاسنان و اللثة، در سده سوم هجری

تألیف کرده که متأسفانه این رساله تنها قسمتی از نوشته‌های باارزش حنین در زمینه دندانپزشکی

است و بقیه آثار او از جمله الاسنان و اللثة که ابن‌ندیم و دیگران از آن نام برده‌اند، به‌دست نیامده

است. با توجه به اینکه حنین قبل از اینکه مؤلف باشد، مترجم بوده و به بسیاری از منابع دسترسی

داشته، به‌طور قطع استفاده زیادی از دانش پزشکان قبل از خود نموده است؛ از جمله ابوزکریا یوحنا

بن ماسویه - که شاگرد او بوده است - جالینوس، بقراط و دیسقوریدوس که آثارشان را ترجمه

می‌کرد. از این‌رو می‌توان گفت آثارش با توجه به استفاده از منابع دست اول، برای پزشکان پس از

وی بسیار ارزشمند و مفید بوده‌اند.

رسالة القول فی حفظ الاسنان و اللثة و استصلاحها

رسالة فی حفظ الاسنان و اللثة را علاوه بر دیرینگی‌اش می‌توان از آن جهت که نمایانگر

سطح دانش و آگاهی‌های استادان و پژوهشگران دانشگاه و بیمارستان گندی‌شاپور در رشته

دندانپزشکی است و روش درمانی آنان را نشان می‌دهد، حائز اهمیت دانست.

تاکنون دو نسخه خطی از این رساله شناخته شده که یکی در کتابخانه ظاهریه دمشق است و

دیگری در کتابخانه بادلیان آکسفورد.^۳ نسخه خطی کتابخانه ظاهریه در ۱۳ برگ است و به خط

۱. همان، ص ۱۶۵ - ۱۶۲.

۲. ابن قفطی، تاریخ الحکما، ص ۲۳۹ - ۲۳۴.

۳. سزگین، تاریخ نگارش‌های عربی، ج ۳، ص ۳۳۷.

نسخ نوشته شده که در متن نوشته از نقطه‌گذاری بر روی حروف کمتر استفاده شده است و به‌طور متوسط در هر صفحه ۲۰ سطر نگاشته شده است.

عامر رشید سامرای کتابی تحت عنوان آثار حنین بن اسحاق به زبان عربی تألیف کرده که آثار تألیفی و ترجمه‌شده حنین را بررسی کرده است. کتاب *فی حفظ الاسنان و اللثه* را آقای دکتر محمدابراهیم ذاکر ترجمه کرده و در کتاب *سیری در سه قرن دندانپزشکی ایران* به چاپ رسانیده که مطالب آن به شرح زیر است:

بهداشت دندان‌ها، ص ۳۱؛ پرهیز از خوردن مواد غذایی که به دندان آسیب می‌رسانند، ص ۳۴ - ۳۲؛ همان شیوه‌هایی که خاصیت گرمزایی و پاک‌کنندگی و درخشندگی دارند، ص ۳۵؛ ارتباط مواد غذایی با عمل هضم، ص ۳۶؛ ارتباط مواد خوراکی با معده و سازگاری آن‌دو با هم، ارتباط مواد با سازگاری معده و زمان منظم برای خوردن غذا، ص ۳۷؛ رعایت زنجیره پس‌وپیش قرار گرفتن خوراکی‌ها، ص ۳۸؛ بالا آوردن برای تهی‌سازی تن در رابطه با درمان برخی از بیماری‌های دهان و دندان، ص ۳۹؛ تقسیم‌بندی مردم از نظر طبیعت برای بالا آوردن، ص ۴۰؛ مراحل بالا آوردن، ص ۴۱؛ دندان‌شویه نیروبخش دندان‌ها و لثه و خواص داروهای که خواص خشک‌کنندگی دارند، ص ۴۲؛ انگیزه دردناک شدن دندان‌ها و داروهای مناسب، ص ۴۳؛ دندان‌شویه‌های نیروبخش و گرمزای دندان‌ها و لثه‌ها، ص ۴۵ - ۴۴؛ گزاره دندان‌شویه جالینوس، ص ۴۸ - ۴۶؛ گزاره چند دندان‌شویه سرد و بندآورنده، ص ۵۴ - ۴۹؛ گواهی دیگر برای شناخت رخنه‌پذیری دندان، ص ۵۷ - ۵۵؛ دندان‌شویه استوارکننده دندان‌های جنبان، ص ۵۸؛ دندان‌شویه ریشه‌کن‌کننده جرم دندان و سپیدکننده آن، ص ۶۴ - ۵۹.

مباحث دندانپزشکی

مسائل دندانپزشکی و بیماری‌های دهان و دندان و برخورد با آن مانند دیگر بیماری‌ها از همان آغاز پیدایش بشر وجود داشته است و آنان هم از آزار و دردهای دندان رنج می‌بردند و برای رهایی از آن به تجویز دارویی یا کشیدن دندان اقدام می‌کردند. در این مقاله سعی بر آن است که مباحث دندانپزشکی طرح‌شده در این اثر را به تفکیک موضوع بیان کنیم.

دندان و عوامل مؤثر در آن

حنین بن اسحاق در کتاب *القول فی حفظ الاسنان و اللثه و استصلاحها* با ذکر دو دلیل ثابت کرده که

دندان استخوانی توپر است و فزونی‌های روان شده را به خود می‌پذیرد تا به درونش رخنه کند:

۱. بسیار دیده شده که سیاهی به درون دندانی رخنه کرده و دندان سیاه‌رنگ دیده می‌شود که این نشان‌دهنده آن است که دندان فزونی‌ها و پس‌مانده‌های سیاه‌رنگ را پذیرفته تا به درونش رخنه کنند؛ وگرنه فزونی سیاه‌رنگ در دندان گیر نمی‌افتاد و آن را به رنگ تیره در نمی‌آورد.^۱
۲. همچنین دیده می‌شود دندان‌ها پیوسته در حال بالندگی هستند و این نشان‌دهنده رخنه کردن خوراک به درونشان می‌باشد که انگیزه بالندگی‌شان می‌شود.

گواهی دیگر برای شناخت رخنه‌پذیری دندان این است که اگر دندانی کشیده شود، دندانی که در برابر آن می‌باشد، افزایش رویش پیدا می‌کند؛ به گونه‌ای که درازای آن بیش از درازای دندان‌های دیگر می‌شود که نمایشگر پیوسته دراز شدن دندان‌ها می‌باشد. اما هنگامی که دندان برابر داشته باشند، ساییش پیدا می‌کنند و به همان اندازه‌ای که رویش آنها افزایش پیدا می‌کند، با ساییش به وسیله دندان‌هایی که در برابرشان می‌باشد، این افزایش رویش ساییده می‌شود. درازتر شدن و بالندگی بیشتر هر دندان نمایشگر آن است که خوراک را می‌پذیرند و به دورن خود می‌برند. از این رو دو پیامدی زآنسوی یکدیگر در آنها رخ خواهد داد: پذیرش خوراکی بیش از اندازه نیاز باعث پدید آمدن یک نوع بیماری در اندام‌های نرم پذیرای فزونی‌ها و آماس خواهد شد و پذیرش خوراکی کمتر از اندازه نیاز آن باعث سستی و جنبان شدن دندان می‌گردد.^۲

حنین بن اسحاق در رساله دندانپزشکی‌اش اشاره می‌کند هنگامی که دندانی کشیده می‌شود، دندان مقابل آن از حد معمول و متعارف خود بیرون زده‌تر می‌شود.^۳ این جمله دقیقاً تعریف پدیده‌ای است که در دندانپزشکی نوین به آن «اگزترورژن» گفته می‌شود. در این پدیده هنگامی که دندانی خارج می‌شود، دندان مقابل آن به طرف فضای خالی ایجادشده حرکت می‌کند و از جای طبیعی خود خارج می‌شود.^۴

بهداشت و سلامت دندان‌ها

حنین بن اسحاق در کتاب *القول فی حفظ الاسنان واللثة و استصلاحها*، جایی که توصیه‌های

۱. الذاکری، *القول فی حفظ الاسنان و استصلاحها*، ص ۵۴.

۲. همان، ص ۵۵.

۳. ذاکر، *سیری در سه قرن دندانپزشکی ایران*، ص ۵۶.

۴. ذکایی ساوجی، «یک رساله کهن در دندانپزشکی»، *کیهان اندیشه*، ش ۷۵، ص ۳۷۳.

بهداشتی مربوط به دهان و دندان دارد، چنین بیان می‌کند که باید میان دندان‌های خود را از باقی‌مانده غذا پاک کرد و این کار باید با دقت انجام شود. همچنین از مسواک زدن صحیح بحث کرده و در ادامه از خلال نمودن دندان‌ها با اشیای نوک‌تیز باز می‌دارد؛ زیرا باعث زخمی شدن لثه‌ها و آسیب به آنها می‌شود.^۱

پرهیز از پافشاری در مسواک زدن و مسواک زدن‌های پی در پی، انگیزه از میان رفتن درخشندگی و همواری سطح دندان شده و آن را زبر خواهد کرد، که این نیز انگیزه نشستن و جمع شدن جرم روی دندان خواهد شد.^۲

حنین بن اسحاق در این کتاب درباره مسواک زدن و تمیز کردن دندان‌ها پس از صرف غذا صحبت کرده و از مسواک زدن‌های نادرست که به لثه آسیب می‌رساند، پرهیز داده و درباره اهمیت مسواک زدن صحیح بحث می‌کند.^۳

وی همچنین گزاره چند نوع دندان‌شویه را بیان کرده است:

گزاره دندان‌شویه سرد و بندآورنده؛ روش ساخت: تخم گل سرخ پنج درم، آس خشک پنج درم و میوه گز ده درم و زاگ یمانی چهار درم و نشادر دو درم بر می‌گیرند و می‌سایند، سپس آن را به کار می‌برند.^۴

دندان‌شویه‌هایی دیگری هم از قول جالینوس بیان کرده است.

حنین همچنین می‌نویسد: دندان‌شویه‌هایی با آمیختگی کمتر از داروهای تکی و کم‌هزینه را آزمودم که کارایی خوبی دارند. روش ساخت: ابهل و پوست ریشه کبر و عاقرقرحا را با اندازه برابر می‌گیرند و می‌سایند و می‌جوئند و پس از به کار بردن ایاره فیکرا دندان‌ها را با آن مالش می‌دهند.^۵

استفاده از دهان‌شویه و دندان‌شویه

همچنین در حالت‌های گوناگون دندان‌ها آنها را باید با دندان‌شویه ساخته‌شده با آب جوشانده دارو‌هایی که ما آنها را در گذشته گزاره کرده‌ایم، شستشو دهند.

۱. ذاکر، سیری در سه قرن دندانپزشکی ایران، ص ۴۲.

۲. همان، ص ۵۹.

۳. همان، ص ۴۲.

۴. همان، ص ۵۲.

۵. همان.

همچنین کاربرد داروهایی را که بپزند و نسوزانند، نموری‌ها را خواهد کاست و نیز در دهان چرخاندن آن دارو نیز سودمند خواهد بود.

کسانی که دارای گوشتی نمود هستند، داروهای خشک برای ایشان سودمندتر خواهد بود و چنانچه گوشتی با آمیزه خشک داشته باشند، بهره‌گیری از دندان‌شویه‌ها کارسازتر خواهد بود. گاهی این داروها تنها با سرکه جوشانده می‌شوند و در برخی موارد با آب و عسل یا با آب به‌تنهایی یا با شراب کار جوشاندن آنها را دنبال می‌کنند و این بستگی به اندازه چیرگی هر آمیختگی بر دندان و لثه دارد.

وی دندان‌شویه نیروبخش لثه و دندان و خوشبوکننده دهان را پیشنهاد می‌کند. پس از شستن دهان با سرکه پیاز دشتی گاهی پیامد بیماری لثه کاهش یافتن اندازه آن و کم شدن گوشتش می‌باشد. داروهایی که افزایش‌دهنده و رویاننده گوشت تازه آن است دربرگیرنده کندر نرو زراوند گرد و خون سیاوشان و ریشه سوسن که به ایرسا شناخته می‌شود و آرد کرسنه و عسل و سرکه پیاز دشتی می‌باشد.^۱

عوامل مرتبط با بیماری‌های دهان و دندان

وی به ارتباط بین برخی بیماری‌های دهان و لثه با نوع تغذیه بیمار اعتقاد دارد و بعضی بیماری‌های داخلی را در بروز بیماری‌های دهان مؤثر می‌داند. همچنین بیان می‌کند که برخی از غذاها مانند گوشت، ماهی و شیرینی زودتر داخل معده فاسد شده و در نتیجه باعث بیماری و بوی بد دهان می‌شوند. بعضی غذاها نیز با معده سازگار نیست؛ مانند نوشیدنی‌هایی که طبع گرم دارند برای معده با طبع سرد یا بالعکس. گاهی اوقات هم ممکن است معده توانایی هضم بعضی غذاها و نوشیدنی‌ها را نداشته باشد. مورد دیگری که حنین بدان اشاره دارد، داشتن عادت غذایی منظم است که در زمان مقرر غذا صرف شود؛ اگر در این زمان بندی اختلالی پیش آید، باعث تأثیر نامطلوب بر گوارش می‌شود. وی همچنین تقدم و تأخر مصرف بعضی غذاها بر یکدیگر و تأثیر نامطلوب آنها بر گوارش را از جمله علل بیماری‌های دهان و دندان می‌داند.^۲

حنین در این کتاب رعایت هفت نکته را از عوامل مؤثر در تندرستی دندان‌ها می‌داند:
۱. نخستین کار باید از تباہ شدن خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها در شکمبه جلوگیری کنند.

۱. همان، ص ۶۶.

۲. ذکابی ساوجی، «یک رساله کهن در دندانپزشکی»، کیهان اندیشه، ش ۷۵، ص ۳۷۱.

۲. کسانی که می‌خواهند تندرستی دندان‌هایشان پابرجا باشد، دومین کاری که نباید انجام دهند، پافشاری بر بالا آوردن است؛ به‌ویژه بالا آوردن خوراکی‌هایی که ترش شده می‌باشد.
۳. پرهیز از پیوسته جویدن چیزهای سنگین و چسبنده مانند حلزای ناطف، انجیر و خرما. مواد ذکرشده همگی جنبان‌کننده ریشه دندان‌ها و لق‌کننده آنها خواهد شد و این به‌گونه‌ای می‌باشد که گاهی انگیزه درآوردن و شکاندن آن و در پاره‌ای زمان‌ها انگیزه پراندن تکه‌هایی از آن خواهد شد.
۴. پرهیز از خوردن موادی مانند نموره و ترشک که باعث کندی دندان می‌شود.
۵. پرهیز از خوردن چیزهای بسیار سرد، یا بسیار گرم، یخ و میوه‌های سرد و به‌ویژه اینکه غذاهای سرد را بعد از غذاها و نوشیدنی‌های داغ مصرف نکنند.
۶. پرهیز از خوردن هر خوراکی که بر روی شکمبه شناور بماند (رودل کردن) و به‌تندی گندیده شوند؛ مانند هرگونه شیر و شوابیر و آبکامه، پنیر و پیاز و ماهی نمک سود و صحنات و جز آن.
۷. ماندن خرده‌های خوراکی میان دندان‌ها که باید به آرامی به پاک‌سازی مانده‌های خوراکی میان دندان‌ها روی آورند؛ به‌گونه‌ای که با به‌کار بردن خلال هیچ‌گونه فشاری روی دندان‌ها نیاورند؛ زیرا آسیب‌رسان به دندان خواهد بود. وی همچنین از مسواک‌زدن‌های نادرست و خلال با اشیای نوک‌تیز که باعث آسیب لثه می‌شوند، منع می‌کند.^۱

با توجه به آنچه گفته شد می‌توان دریافت که مباحث حنین بن اسحاق درباره ارتباط تغذیه با بیماری‌های دهان و دندان و همچنین رعایت موارد بهداشتی و توجه خاص او به نقش شیرینی در فساد دندان که سال‌ها پیش نگاشته شده، تا چه حد به مباحث دندانپزشکی نوین نزدیک است.

کندی دندان

حنین بن اسحاق از به‌کار بردن هر آنچه کندکننده دندان می‌باشد، مانند خوردن نموره ترشک، پرهیز می‌دهد.^۲

ساییدگی دندان

کاهش اندازه دندان‌ها (ساییدگی تاج یا باریک شدن آنها) که در پیری نمایان می‌شود و به دنبال

۱. الذاکری، القول فی حفظ الاسنان و استصلاحها، ص ۴۲ - ۴۱.

۲. ذاکر، سیری در سه قرن دندانپزشکی ایران، ص ۴۱.

آن ریشه دندان‌ها جنبان می‌گردد و هرگز درمان‌پذیر نمی‌باشند، مگر آنکه به‌گونه‌ای با جرم دندان به‌جای آن بخش کاهش‌یافته افزایش حجم پیدا شود و پس از آن به‌کار بردن داروهای هم‌آورنده و استوارکننده لثه روی آورند تا ریشه دندان را نگاه دارد و آن را استوار و پابرجا کند؛ زیرا کارکرد لثه برای نگاه‌داشت دندان می‌باشد. پس هرچه استوارتر شود، کاراتر خواهد بود.

لق شدن دندان و درمان آن

گاهی ریشه دندان‌ها بی‌انگیزه سنی دچار لقی می‌شوند و این از آسیب‌های ضرب‌دیدگی و زمین خوردن خواهد بود. گاهی انگیزه ضرب‌دیدگی نیز نخواهد بود و آن به دنبال سرازیر شدن نموری‌هایی فراوان به‌سوی آن خواهد شد که پی به دندان پیوندخورده را مبتلا می‌کند؛ به‌طوری‌که پی آن سست و شل می‌گردد که در این هنگام نیاز به استفاده از داروهای خشک‌کننده است. این داروها به چهار گروه تقسیم می‌شوند:

۱. گروهی فقط خاصیت خشک‌کنندگی دارند؛ مانند سوخته شاخ گوزن و سوخته شاخ بز و پرساوشان و توتیا.

۲. برخی از این داروها به همراه خشک‌کنندگی، ویژگی آب‌کنندگی را نیز دارا هستند؛ مانند سداب خشک و قطران و زفت و عسل و سرکه پیاز دشتی.

۳. برخی از آنها به همراه خشک‌کنندگی دارای ویژگی هم‌آورندگی و بند آورندگی نیز می‌باشند؛ مانند آب زیتون سپید و مازو و زاگ بلوری و زاگ و آبغوره و گلنار و پوست صنوبر و روغن زیتون انفاق و سماق.

۴. پاره‌ای از آنها علاوه بر خشک‌کنندگی دارای ویژگی آب‌کنندگی و بند و هم‌آورندگی است؛ مانند مصطکی و سنبل و ساذج و زعفران و فک و حبه الخضرا یا آب شوری که زیتون را در آن می‌پرورانند.

حنین دندان‌شویه استوارکننده برای دندان‌های جنبان نیز بیان کرده است:

روش ساخت: شاخ سوخته گوزن ده درم، نمک سرشته با عسل سوخته ده درم، مر و زعفران و سنبل و مصطکی از هر کدام دو درم، سداب خشک یک درم، سماق و گلنار از هر کدام سه درم با هم ساییده و دهان را شستشو می‌دهند.^۱

نظر حنین در مورد کشیدن دندان این است که اگر درد در خود دندان حس شود، با کشیدن

۱. همان، ص ۵۹ - ۵۷.

آن درد از میان خواهد رفت. وی برای کشیدن دندانی که دچار پوسیدگی زیاد شده است، نسخه‌هایی را تجویز کرده که دندان را بدون درد خارج سازند؛ مانند عاقرقرحا که چهل روز در سرکه قرار داده شده و سپس آن را بسایند و بر دندان پوسیده قرار دهند که موجب کشیده شدن دندان می‌شود. همچنین شیرابه گیاه فربیون (یتوع) را با آرد کرسنه و آرد ترمس یا با قند مخلوط کرده و بر روی آن زاج سرخ و ریشه خیار چنبر و گوگرد و مویزک می‌گذارند که همه موجب کشیدن دندان می‌شود. توضیح اینکه، در صورتی که خواستید این دارو را روی دندان بمالید، سایر دندان‌ها را با موم اندود کنید.^۱

چگونگی تشکیل جرم دندان و معالجه آن

حنین بن اسحاق راه‌های جلوگیری از ساخته شدن جرم و دیگر چرکی‌ها بر روی دندان‌ها را در پرهیز از پافشاری در مسواک زدن و مسواک زدن‌های پی‌درپی می‌داند که انگیزه از میان رفتن درخشندگی و همواری سطح دندان شده و آن را زبر خواهد کرد که این نیز انگیزه نشستن و گرد آمدن جرم بر روی دندان خواهد شد. همچنین از به‌کار بردن دندان‌شویه‌هایی که در آن داروهایی با ویژگی تندی و پدیدآورنده زبری است، پرهیز نمایند؛ زیرا اینها نیز درخشندگی و همواری سطح دندان‌ها را از میان می‌برند و آنها را زبر می‌کنند و برای لثه نیز زیان‌بار هستند؛ زیرا لثه نرم لثه به‌وسیله نموری‌های لیز و چسبنده که به اندازه و به‌گونه سرشتی دارد و این‌گونه نموری انگیزه چسبندگی لثه به دندان می‌شود، با کاربرد دندان‌شویه‌های تند نموری از میان خواهد رفت و به دنبال آن لثه نیز از دندان جدا خواهد شد.^۲ وی همچنین داروهایی را ذکر کرده که خاصیت آنها جلا دادن دندان‌هاست و به تکنیک امروزی سفید کردن دندان‌ها^۳ شباهت دارد.^۴

راه دیگر پیشگیری از ساخته شدن جرم و ماندن آب بر روی دندان‌ها، روغن‌مالی دندان‌ها هنگام خواب است. اگر آمیزه به گرمی گرایش داشته باشد، بهتر است روغنی که در این درمان به کار می‌رود، روغن گل سرخ باشد و اگر آمیزه به سردی بگراید، روغن بان و اگر آمیزه میانه در گرمی و سردی باشد، آمیخته هر دو روغن با هم سودمند است. اگر بخواهید روغن کارایی بیشتری داشته باشد، بهتر است پیش از به‌کار بردن آن دندان‌ها را با عسل پاکیزه کنند؛ سپس قسمت‌های

۱. همان.

۲. همان، ص ۵۹.

3. Bleaching Technique.

۴. دکایی ساوجی، «یک رساله کهن در دندانپزشکی»، کیهان اندیشه، ش ۷۵ آذر و دی ۱۳۷۶، ص ۳۷۲.

درونی و بیرونی آنها را روغن مالی کنند.^۱ از دیگر راههای درمان آن استفاده از دهان شویه ریشه کن کننده جرم دندان و سپیدکننده آن است. وی همچنین برای پاکسازی جرم و هرگونه چرک و سیاهی روی دندانها، داروهای را نام برده است:

روش ساخت: تلخان جو را با سرکه تند و تیز می‌سرشند و در تنور به گونه نان می‌پزند تا خشک شود و نزدیک به سوختن برسد. سپس ده درم آن را به همراه ده درم نمک سرشته شده با عسل سوخته و پنج درم انجیر سوخته و پودنه سوخته دشتی پنج درم و زراوندگرد چهار درم، شیشه سوزانده شده چهار درم و قنبیل سه درم و سنباده دو درم برمی‌گیرند و نرم می‌سایند و با آن دهان را می‌شویند.^۲

درد دندان و داروهای مسکن

وی همچنین در یافتن علت درد دندان بیان کرده که اگر درد تنها در لثه باشد، با فشار دادن لثه درد آغاز می‌شود. اما ما گاهی درد را در ریشه دندان‌ها حس می‌کنیم که نشانگر آن است که ترشحات در عصب پیوسته به دندان‌ها روی آورده و در صورتی که دندان در همان لحظه کشیده شود، درد آرام شده، ولی کاملاً از بین نمی‌رود؛ این کاهش درد به این علت است که عصب تحت فشار نیست و راهی برای آن گشوده می‌شود و داروها در این شرایط به آن راه یافته و بدان برخورد می‌نمایند. اما اگر درد در خود دندان حس شود، با کشیدن آن درد از میان خواهد رفت.^۳

قسمتی از مباحث دارویی حنین درباره داروهای ضد درد و بی‌حس کننده‌های موضعی است. وی در رساله‌اش استعمال برخی داروهای مخدر و ضد درد مثل بنگ، تریاک و پوست بیروح را از قول برخی پزشکان متقدم ذکر کرده و سپس نظر خود را درباره استعمال تریاک و مشخصات آن بیان می‌دارد و تصریح می‌کند که من از به‌کار گرفتن این‌گونه داروها اکراه دارم؛ زیرا از اینکه مقدار ضایعه درد دندان چه اندازه است، مطمئن نیستم و ممکن است آسیبی که از این داروها به بیمار می‌رسد، بیشتر از استفاده آنها باشد. از این رو باید از داروهایی که نیاز بسیاری به آنها نیست،

۱. ذاکر، سیری در سه قرن دندانپزشکی ایران، ص ۶۰.

۲. نخی، بررسی تطبیقی دانش دندانپزشکی در آثار پزشکان ایرانی پس از اسلام تا سده دهم هجری، ص ۲۴۰.

۳. ذاکر، سیری در سه قرن دندانپزشکی ایران، ص ۶۰.

دوری کرد. همچنین گاهی برخی داروهای گرمازا را در بیماری‌های دندان‌دانی که سردی به همراه دارند، به کار می‌برند و نگران رخنه آن به درون دندان نمی‌باشند؛ داروهایی مانند حنظل و جنطیانا و ریشه خیار چنبر و خریق. پرهیز من از این داروها مانند پایدن از دیگر گونه هایشان خواهد بود، مگر آنکه ناگزیر از به کار بردن آنها باشیم.^۱

ارتباط تغذیه و بیماری‌های دهان و لثه

حنین بن اسحاق در رساله *القول فی حفظ الاسنان و استصلاحها* در مورد ارتباط برخی از بیماری‌های دهان و لثه با نوع تغذیه بیمار بحث کرده و برخی از بیماری‌های داخلی را در بروز بیماری‌های دهان مؤثر می‌داند و خواص برخی مواد غذایی را در رابطه با لثه بیان می‌کند.

عسل: عسل کارایی و توانایی انجام چند کار را دارد: لثه و دندان‌ها را تهی‌سازی می‌کند و آنها را پاک و درخشان به گونه میانه می‌نماید تا آنکه دارای دیواره هموار و درخشان شود و رویاننده گوشت لثه نیز خواهد شد. عسل کارایی چندگانه و سودمند و کاربرد آسان در درمان دندان‌ها دارد. گروهی گمان نادرست درباره آن داشته‌اند که می‌پندارند به جهت شیرینی‌ای که دارد، لثه را سست و شل خواهد کرد، ولی نمی‌دانند که عسل نه لثه و نه هیچ اندام دیگری را سست و شل نمی‌کند، مگر آنکه دارای نموری باشند.^۲

سرشت عسل خشک است و هیچ‌گاه یک چیز خشک، سست و شل‌کننده نخواهد شد. همچنین هیچ‌گاه شیرینی به‌تنهایی در عسل نمی‌باشد، بلکه به همراه آن تندی نیز می‌باشد. سست‌کنندگی شیرینی هنگامی خواهد بود که به‌تنهایی باشد و چنانچه این‌گونه باشد، ناگزیر نمور خواهد بود. عسل نیز نه شیرینی را به‌تنهایی دارد و نه نمور می‌باشد، ولی خشک در مرتبت دوم می‌باشد و ویژگی تندی و پاک و درخشان‌کنندگی نیرومند نیز به همراه دارد. از این‌رو بعید به نظر می‌رسد که شل‌کننده لثه باشد، ولی آن را با خشکی خود استوارتر می‌کند. آب‌کنندگی تهی‌سازی آن به درستی نزدیک‌تر است.

گواه خشکی عسل، گندیده و تباه نشدن آن می‌باشد که در چیزهای نمور رخ می‌دهد. از این‌رو عسل گوشت و دیگر چیزهایی را که در درونش بگذارند، می‌پاید و از گندیدگی آنها مانند نمک جلوگیری می‌کند.

۱. همان، ص ۵۴ - ۵۳.

۲. همان، ص ۶۷.

شکر: کارایی عسل را دارد و با زبری‌ای که در آن دیده می‌شود، چرک‌های گردآمده روی دندان‌ها را می‌خورد و آنها را پاک و درخشان می‌کند.^۱

به‌ویژه شکر تبرزد را ساییده و با عسل سرشته از آن، دندان شویبه خوبی به‌دست می‌آید که دندان‌ها را پاک و درخشان و سپید و لثه را پاک‌سازی می‌نماید و لثه را می‌رویند و استوار می‌کند.

سرکه: در بیماری‌های ریشه‌گرفته از گرمی و سردی (هر دو) به‌کار می‌رود. کاربرد آن در بیماری‌های از گرمی به‌جهت داشتن ویژگی‌های سرمازایی آن می‌باشد و کاربرد آن در درمان بیماری‌های ریشه‌گرفته از سردی به‌جهت داشتن ویژگی‌های برندگی و لطیف کردن فزونی‌های بلغمی می‌باشد.

سرکه ویژگی دیگری نیز دارد که داروهای دیگر ندارند و آن بخش لطافت و سبکی که در درون آن گنجانده شده می‌باشد. این ویژگی انگیزه‌ای است برای رساندن داروهای بسیار نیرومند پخته‌شده به جاهای دور و در ژرفای تن و پوشیده‌شده به‌وسیله پرده‌هایی می‌باشد. البته بهتر است سرکه را در بیمارهای ناشی از گرمی به‌تنهایی یا با آب به‌کار برند.

همچنین در بیماری‌های دندانی از سردی، سرکه را با عسل به‌کار می‌برند و نیز با چیزهایی که سردی آن را بشکند.^۲

از آنچه ذکر شد می‌توان دریافت که حنین در زمینه بیماری‌های لثه، به‌خصوص خون‌ریزی لثه مطالب بیشتر و دقیق‌تری بیان کرده که در بسیاری از موارد با دانش نوین پزشکی مطابقت دارد؛ از جمله حنین اثر مشتقات نشادر (کربنات دامونیوم) و شب یمانی (زاج)^۳ را در معالجات لثه برشمرده است. وی همچنین داروهایی را ذکر کرده که باعث رویندن لثه و محکم شدن و اتصال آن به دندان می‌شود: «تجلو الاسنان و تنبت لحم اللثة الناقص و تجمعها و تضمها الی الاسنان و تذهب من رطوبتها.» از بحث حنین راجع به داروهای اخیر چنین برمی‌آید که وی لثه نرمال را لثه چسبیده به دندان می‌داند و بیشتر به درمان دارویی پرداخته است. حنین بن اسحاق در کتاب *حفظ الاسنان و استصلاحها* در این زمینه بیان کرده است: گاهی پیامد بیماری لثه، پیدایش سوزه‌هایی بر روی لثه می‌باشد که بهترین دارو برای درمان آن حضض ساییده و با عسل سرشته‌شده است که آن سرشته را بر روی سوزه می‌مالند.

داروی سودمند برای درمان سوزه لثه؛ روش ساخت: خاکستر بوره، خاکستر جو، خاکستر سعد

۱. همان.

۲. ذاکر، سیری در سه قرن دندانی پزشکی ایران، ص ۵۳.

3. Aluns.

را با اندازه برابر می‌گیرند و می‌سایند و با عسل می‌سرشند و بر روی لثه می‌مالند. چنین دهان‌شویه‌ای برای رویاندن گوشت لثه بیان کرده است؛ روش ساخت: آرد کرسنه ده درم به همراه عسل سرشته و از آن قرص‌هایی درست می‌کند و درون سبیدی سفالینه نوی می‌گذارند و آن سبو را درون آتشی می‌نهند تا به مرز سوختن برسد یا آن را در تنور می‌گذارند تا مانند نان پخته شود سپس آن را می‌سایند و با چهار درم خون سیاوشان و کندر نر به اندازه آن و ریشه سوسن که به ایرسا شناخته می‌شود و زراوند گرد از هر کدام دو درم برمی‌گیرند. سپس همگی را می‌سایند و با آن دهان‌شویه می‌کنند. البته پیش از آن سرکه پیاز دشتی را در دهان می‌چرخانند و پس از آن با عسل به‌تنهایی لثه را مالش می‌دهند.^۱

حنین بن اسحاق در رساله‌اش بیان کرده که گاهی در لثه نموری و تری پدید می‌آید که پیامد سست و شل شدن لثه خواهد بود. برای خشکاندن آن تری و استوار کردن لثه، دندان‌شویه کردن با آب جوشانده گلنار سودمند است، یا سرشته زاگ یمانی با سرکه، یا عسل را بر روی آن بمالند؛ البته نمک نیز مفید است. نشادر، سقز و مصطکی - به‌ویژه که با آن اندکی کشمش کوهی و مازو آمیخته شود - نیز برای آن سودمند خواهد بود. همچنین شستشوی دهان با شرابی که در آن برگ آلو باشد یا با آب شوری که زیتون در آن پرورده شده باشد مفید است.

به‌منظور استحکام لثه، استفاده از مر و پودنه دشتی توصیه می‌شود. پیشینیان شیر ماچه (ماده) الاغ را پیشنهاد کرده‌اند. من نمی‌توانم درستی گفتار ایشان را بپذیرم؛ زیرا نام کارایی آنها در اینجا با چه شیوه‌ای به انجام می‌رسد.^۲

دهان‌شویه برای درمان تری و نموری لثه

ده درم گلنار، دو درم نشادر، سه درم کشمش کوهی، دو درم مازو و ده درم پودنه سوخته دشتی و نمک سرشته‌شده با عسل سوخته ده درم گرفته و کوبیده و با پارچه‌ای ابریشمی الک می‌کنند و سپس با آن دهان‌شویه می‌کنند.^۳ وی شکر تبرزد و عسل را در استحکام لثه و رویاندن آن مؤثر می‌داند.^۴ بیماری سستی لثه ممکن است علت‌های مختلفی داشته باشد که ممکن است ناشی از عفونت لثه، کم‌خونی یا تشکیل جرم بر روی دندان‌ها باشد. حنین بن اسحاق سرازیر شدن

۱. ذاکر، سیری در سه قرن دندانپزشکی ایران، ص ۶۷ - ۶۶.

۲. همان، ص ۶۴.

۳. همان، ص ۶۵ - ۶۴.

۴. همان، ص ۶۸.

فزون‌های سر به‌سوی دندان را از علل دردناک شدن دندان‌ها می‌داند و برای درمان آن توصیه می‌کند که از داروهایی استفاده شود که دندان‌ها را گرم و خشک سازد؛ مانند سوخته پودنه دشتی و جعد و فراسیون و سداب خشک و حاشا و صعتر و عنصل و تخم ترتیزک و عاقرقرا و کشمش کوهی و فلفل تلخ و تخم عرعر و ریشه سوسن و ابهل که با عسل سوزانده شده و مانند آن سرشته شده باشند.^۱

نتیجه

علوم پزشکی از طریق بیمارستان گندی‌شاپور به‌عنوان یکی از مراکز عمده پزشکی آن روزگار به دوران اسلامی منتقل شد و تا سده سوم هجری که دانشکده پزشکی بغداد پدید آمد، مهم‌ترین مکتب پزشکی خاورمیانه محسوب می‌شده است. به‌نظر می‌رسد در دوران شکوفایی رشته‌های طب در گندی‌شاپور، دندانپزشکی هم تدریس و از جایگاه والایی برخوردار بوده است. در دوره اسلامی کتاب‌های پزشکی عمومی غالباً مباحثی درباره دندان داشته‌اند و کتاب‌هایی نیز تنها به دندان اختصاص یافته است که رساله فی حفظ الاسنان و استصلاحها از حنین بن اسحاق در زمینه علم دندانپزشکی را می‌توان کهن‌ترین رساله مستقل موجود در رشته دندانپزشکی دانست. حنین بن اسحاق برخی بیماری‌های داخلی را در بروز بیماری‌های دهان دخیل دانسته و فساد سریع برخی از غذاها و نوشیدنی‌ها در داخل معده را باعث بیماری و بوی بد دهان می‌داند. از آنچه ذکر شد می‌توان دریافت که حنین در زمینه بیماری‌های لثه، به‌خصوص خون‌ریزی لثه مطالب بیشتر و دقیق‌تری بیان کرده که در بسیاری از موارد با دانش نوین پزشکی مطابقت دارد؛ از جمله اینکه حنین اثر مشتقات نشادر (کربنات دامونیوم) و شب یمانی (زاج)^۲ را در معالجات لثه برشمرده و در این زمینه بحث کرده است. همچنین از تأثیر عسل، سرکه و شکر در رابطه با دندانپزشکی مطالبی بیان نموده است.

منابع و مأخذ

۱. ابن ابی‌اصیبه، عیون الانباء فی طبقات الانباء الزمان، بی‌نا، بی‌جا، بی‌تا.
۲. ابن‌جلجل، سلیمان بن حسان، طبقات الاطباء والحکماء، ترجمه سید محمد کاظم، دانشگاه تهران، بی‌تا.

۱. همان، ص ۵۰ - ۴۹.

2. Aluns.

۳. ابن سینا، *قانون در طب*، کتاب سوم، ترجمه عبدالرحمن شرفکندی، تهران، سروش، چ ۴، ۱۳۷۰.
۴. ابن عبری، غریغوریوس ابوالفرج اهرن، *تاریخ مختصرالدول*، ترجمه محمدعلی تاج‌پور و حشمت‌الله ریاضی، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۴.
۵. ابن قفطی، جمال‌الدین یوسف، *تاریخ الحکما*، ترجمه فارسی قرن یازدهم به کوشش بهین‌داری، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۷.
۶. ابن ندیم، ابی‌الفرج محمد بن ابی‌یعقوب اسحاق، *الفهرست*، ضبط و شرح علی‌طویل، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۶ ق / ۱۹۹۶ م.
۷. بغدادی، اسماعیل پاشا، *هدیه العارفین*، استانبول، بی‌نا، ۱۹۵۱ م.
۸. جرجی، زیدان، *تاریخ آداب اللغة العربیه*، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۶ ق / ۱۹۹۶ م.
۹. حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله (کاتب چلبی)، *کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون*، تهران، المكتبة الاسلامیه و المكتبة الجعفری، الطبعة الثالثة، ۱۳۸۷ ق / ۱۹۸۷ م.
۱۰. خضری، احمدرضا، «مروری بر تاریخ پزشکی ایران قبل از اسلام»، *مجله دانشگاه علوم پزشکی زنجان*، ش ۴-۳، ۱۳۷۲.
۱۱. ذاکر، محمدابراهیم، *سیری در سه قرن دندانپزشکی ایران*، تهران، انتشارات حقوقی، چ ۱، ۱۳۸۹.
۱۲. الذاکری، محمد فؤاد، *طب الاسنان و الجراحة الفمویه فی الحضاره العربیه الاسلامیه*، دمشق، وزارة الثقافة، ۲۰۰۶ م / ۱۴۲۷ ق.
۱۳. ذکایی ساوجی، مرتضی، «یک رساله کهن در دندانپزشکی»، *مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی تاریخ پزشکی در اسلام و ایران*، کیهان اندیشه، ش ۷۵، آذر و دی ۱۳۷۶.
۱۴. رازی، ابوبکر محمد بن زکریا، *الحاوی فی الطب*، ج ۳، مراجعه و تصحیح محمد اسماعیل، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۱ ق / ۲۰۰۰ م.
۱۵. رهبری، غلامحسین، «تاریخ علم دندانپزشکی در اسلام و ایران»، *مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی تاریخ پزشکی در اسلام و ایران*، ج ۱، ۱۳۷۵.
۱۶. سامرای، عامر رشید و عبدالحمید العلوجی، *آثار حنین بن اسحاق*، بغداد، دار الحریه للطباعة، ۱۹۷۴ م.
۱۷. سزگین، فؤاد، *تاریخ نگارش‌های عربی*، تهران، خانه کتاب، ۱۳۸۰.
۱۸. شعبانی، رضا، «جندی‌شاپور و سهم آن در انتقال علوم به جهان اسلام»، *نامه انجمن*، ش ۲ و ۴، زمستان ۱۳۸۱.

- ۴۸ □ فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، س ۶، زمستان ۹۴، ش ۲۱
۱۹. شهروینی، مهربان، دانشگاه گندی شاپور در گهواره تاریخ، تهران، پورشاد، ۱۳۸۱.
۲۰. شهزادی، موبد رستم، «تاریخ پزشکی در ایران باستان»، مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی تاریخ پزشکی در اسلام و ایران، ج ۲، ۱۳۷۵.
۲۱. طبری، علی بن ربن، فردوس الحکمه، پژوهش محمد زبیر صدیقی، برلین، آفتاب، ۱۹۲۸ م.
۲۲. میزانی، مهدی، تاریخ دندانپزشکی، تهران، بی‌نا، چ ۱، ۱۳۴۴.
۲۳. میه لی، آلدو، علوم اسلامی و آثار عظیم آن در تحول علوم جهانی، تلخیص آیت‌الله علامه نوری، تهران، نوید نور، ۱۳۸۳.
۲۴. نخعی، حسین، «گندی شاپور و دانشگاه ساسانی»، نامواره دکتر محمود افشار، ج ۱، ۱۳۶۴.
۲۵. نخعی، نسرین، بررسی تطبیقی دانش دندانپزشکی در آثار پزشکان ایرانی پس از اسلام تا سده دهم هجری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، ۱۳۹۰.

دور علماء الاسلام فى علم طب الاسنان - دراسة مصنف مستقل فى علم طب الاسنان (فى ايران خلال القرن الثالث)

* نسرین نخى

** فريد قاسمىلو

الخلاصة

يبدو ان كل فرع من فروع الطب لم تكن فى الماضى منفصلة عن بعضها البعض كما هو عليه الحال اليوم، كعلم مستقل، و كان الطبيب متبحر فى جميع القضايا الطبية و الدوائية. فى هذا السياق لم يكن طب الاسنان مستثنى عن هذه المقولة. ان طب الاسنان كان ضمن العلوم التى تستقطب اهتمام المسلمين و ان حنين بن اسحاق كان من العلماء القلائل الذين الفوا كتباً مستقلة و خاصه فى هذا المجال، مثل الاسنان، الاسنان و اللثة، القول فى حفظ الاسنان و اللثة و استصلاحها و كل هذه الآثار موجوده فى المصادر المعتبرة . فى هذا المقال نحن بصد دراسته اهم كتاب متبقى من حنين فى مجال طب الاسنان يعنى رسالة القول فى حفظ الاسنان و اللثة و استصلاحها.

مفردات البحث

الطب الاسلامى، جندى شابور، حنين بن اسحاق، القول فى حفظ الاسنان و اللثة، امراض الاسنان، امراض اللثة.

siminkafash@ymail.com

ghassemilou@gmail.com

*. ماجستير تاريخ و حضارة الامم الاسلاميه.

** عضو الهيئة التدريسية فى دائرة المعارف الاسلاميه.